

Felzárkózás és forradalom a magyar sajtóban

Az ország, pontosabban a közviszonyok teljes megújításának különleges erejű és sokoldalú motorja lendült működésbe az 1820-as évek közepétől. Ezt a motort – stílusosan lokomotívt – gróf Széchenyi Istvánnak hívták. Egyénisége és szerteágazó szervezései ismeretében természetesnek tarthatjuk – bár ritkán kerül szó erről –, hogy ő ismerte fel először egy korszerű magyar politikai lap megindításának szükségességét, és lépett is megteremtése érdekében. Először persze a háttérből intézte az ügyeket, mert akkoriban első nagy munkájának, a Hitelnek írása, majd kiadása és elterjesztése kötötte le figyelmét (a hatóságokét is). Bár már 1829-ben elkezdődött a lapindítás kérvényezése, végül is csak több mint két év elteltével, 1832 januárjától indult meg a Jelenkor és melléklapja, a Társalkodó. Mindkettő heti kétszer jelent meg, ennél sűrűbben kiadni értelmetlen lett volna, hiszen ekkor még a posta is csak heti két alkalommal járt.

A hírlap és melléklapja hagyományos sajtóegyüttes volt a 19. század közepéig. A hírlap tartalmazta a napi információkat és a politikai érdekű cikkeket, a melléklap minden más területről szóló cikkek publikálási helye volt: itt jelentek meg az ismeretterjesztő (például gazdasági tárgyú) cikkek, a szórakoztató és egyúttal nevelő célzatú írások, versek, folytatásos elbeszélések, kritikák. Ez a melléklap műfaj később önállósulva hetilapok, majd magazinok formáját öltötte.

A Jelenkor számos újítást vezetett be, kifejezetten a modern hírlapműfaj megteremtése érdekében. Korábbi lapjaink kéthasábos, könyvméretű, az oldalakat egész éven át sorban számozó formában jelentek meg. Széchenyi ösztönzésére történt meg a nagy, angol újságformátum átvétele, három hasábos tördeléssel. Gazdagodott a tartalom is. Rendszeres tőzsdei rovata volt (bécsi árfolyamokkal, hiszen Pesten még nem volt börze), és Értesítő címmel rovatként közölte a hirdetéseket.

A Jelenkor és a Társalkodó – Széchenyi főként itt publikált – addig ismeretlen sikert aratott: 1837-ben már 4000 példányban jelent meg.

Megjelenésük a magyar sajtó „szakmai” megújítása révén a kortárs európai sajtóhoz való felnövelését jelentette. Ez radikális újítás volt a sajtó terén, ami persze nem azonos a politikai radikalizmussal. A Jelenkor reformokat illető nézetei megmaradtak a fennálló politikai keretek között. „...Valamint az egyes ember a legmagasabb polcbelítől kezdve le a legutolsó polgárig, érzi most a maga emberi méltóságát – írta beköszöntő programcikke –: úgy érzik egész nemzetek is a magukét, s önként és nemesen fognak fejedelmekkel kezdet, hogy azokkal együtt emeljék a hazát...”

Ám a Jelenkorral egy időben egy más fajta megújulás is kezdetét vette. Kossuth Lajos testesítette meg azt a szemléletet, amely a sajtót politikai nyomásgyakorló eszköznek tekintette. Kossuth előbb – lapengedély híján – a kéziratot és kézzel sokszorosított Országgyűlési Tudósításokkal kezdte el a politikai nyilvánosság kérdésének feszegetését, majd fogházbüntetése után, az 1841-ben megindított Pesti Hírlap szerkesztőjeként – azzal a célkitűzéssel, hogy az újság „tükör”, „kalauz” és „raktár legyen” –, a vezércikk műfajának megteremtésével hívta életre az igazi „politikai napilapot”. Vezércikkeinek óriási hatása lett. Hatalmas körmondatait, a latinos jogásznyelvből és a protestáns retorikai hagyományokból kinőtt pátoszos nyelvezetét nem szabad mai ízlésünkkel értékelni, nem is újságírói eszköznek kell tekinteni. Hanem a kortárs táblabírák és országgyűlési követek fülével kell hallanunk mint remek szónoklatokat. A magyar politikai elit azonnal a sajtójának érezhette, ami 1844 elejére a Pesti Hírlapot a legnagyobb példányszámú magyar hírlappá tette (5200).

A reformkor két kiemelkedő alakja a sajtó szerepének eltérő felfogása miatt ütközött össze nyilvánosan. Széchenyi a Pesti Hírlap politikája és hatása – „modora” – miatt ragadott tollat és írta meg Kelet Népe címmel művét, tulajdonképpen pontosan látva, hogy hova vezetnek Kossuth vezércikkei. De amit ő veszélynek látott, azt a többiek helyeselték, vagy legfeljebb túlzottnak találták a veszélyérzetet, Kossuth pedig hajlékony érveléssel egyszerre utasította vissza és tekintette kihívásnak Széchenyi fellépését. „Nem, uraim! – írta válaszul – én nem vágyódtam gr. Széchenyi Istvánnal szemközt a síkon találkozni; én azon oldalon vágyódtam inkább állani, hol ő a vezér, és semmi sem lephetett meg váratlanabban, mint a hír, hogy gróf Széchenyi a Pesti Hírlap ellensége. – Tetszett a grófnak kesztyűt vetni lábaimhoz; én fölveszem azt...” Kossuth az értelmezések, kiemelések és tulajdonítások olyan bűvészi használatát fedezte fel, amely kivédhetlensége miatt máig a magyar politikai újságírás gyümölcsöző eszköze maradt – ma leginkább „csúsztatásként” megnevezve.

Az 1840-es évek elejére tehát már megszületett a modern magyar politikai lap típusa, megelőlegezve a modern nemzeti politika megszületését. A Jelenkor és a Pesti Hírlap mellett néhány más hírlap is működött már Magyarországon kívül Erdélyben is, és egyre gyarapodott a folyóiratok száma. Lassan megszületett az önálló újságírói-lapszerkesztői foglalkozás, szerződésben meghatározott fizetéssel. Kossuth főfoglalkozású szerkesztő volt közel négy éven át, s Petőfi is a Pesti Divatlap segédszerkesztőjeként működött háromnegyed éven át. Kettejük újságírói szemlélete, nyelvezete annyira különbözött egymástól, mintha egy évszázad ékelődött volna közéjük.

A reformkor „irodalmi divatlapjai” érdekes egyvelegét mutatták fel a szépirodalmi, költészeti, illetve a divat iránti érdeklődésnek. Ezek a lapok – Regélő, Honművész, Rajzolatok a társasálet és divatvilágból, Nefejejs és társaik – elsősorban a női olvasókat akarták megnyerni: a divat mellé azért adták irodalmi közleményeiket, hogy azzal nemzeti ízlésvilágukat alakítsák, s a nők révén a családokhoz jussanak el. Ha nem is közvetlenül politizáló formában, de még a szórakoztatásnak is nevelő és nemzeti céljai voltak ekkor.

Már élénk és sokszínű sajtóélet pezsgett Pest-Budán, amikor felvirradt 1848. március 15-e, és a pesti radikális fiatalok – egyébként többségükben a sajtó munkatársai, fiatal újságírók, mint Petőfi, Jókai, Vasvári, Irinyi és a többiek – megindították a forradalmat. A hírlapok, amelyek ettől az évtől már valóban napilapok lettek, irányzatok szerint tagolódtak. Válogatni lehetett konzervatív, liberális és radikális újságok között, legalábbis 1848 folyamán. A forradalom sokféle értelemben is megteremtette a modern magyar sajtót, több típusát és műfaját.

Természetesen az elsőrendű feltétel a véleménynyilvánítás felszabadítása volt. A cenzúra, mint a megdöntött kormányzati rendszer közvetlen ellenőrző szervezete, a tiltások hálójából fonta meg a sajtóirányítást. Ennek helyében kellett megteremtteni a sajtótörvényt, amelynek feladata a sajtószabadság biztosítása volt; a sajtótörvényben előforduló korlátozó paragrafusok csak a szabadsággal való visszaélésnek kívánták elejét venni.

A sajtóvétség miatt fogházban ülő Táncsics Mihályt kiszabadító pesti tömeg szószólói, a fiatal forradalmár kör, Táncsics eszméihez hasonlóan, szinte korlátlan, teljes sajtószabadságot követelt. Az ebből eredő anarchia megelőzésére hozta gyorsan tető alá az országgyűlés az áprilisi törvényekkel együtt kihirdethető XVIII. törvénycikket. A liberális szellemű, de részleteiben kidolgozatlan első magyar sajtótörvény szabaddá tette a lapkiadást, a sajtóvétségek elbírálását esküdtzsekre bízta, sőt az utcai terjesztést is csupán bejelentésre kötelezte.

Ennek a törvénynek is nagy szerepe volt abban, hogy korábban alig elképzelhető gazdagságban kivirágzott a magyar, tulajdonképpen pest-budai sajtóélet. Szemléletesen mutatja a változást, hogy a forradalom előtti évben Magyarországon 65 lap jelent meg, 1848-ban viszont 152, a pesti posta pedig az év végén már közel húszezer lappéldányt továbbított, amihez még hozzá kell számítani az utcán terjesztett példányokat.

A forradalomnak a lapkiadás minden szintjén látható nyoma lett. A Pesti Hírlap március 15-ével új lapszámozásba kezdett, jelezvén, hogy új korszaka indul. A radikálisok rengeteg új lapkísérletbe vágta, de ezek többnyire rövid életűek és kis példányszámúak maradtak. Ám közéjük tartozott 1848-49 leghosszabb életű újságja, „a forradalom lapja”, mely a Marczius Tizenötödike címet viselte. Beköszöntő vezércikke „Polgártársak!” megszólítással indult és „Szabadság, egyenlőség és testvéri szeretet” jelszavakkal zárult. Bár felfogása és számos szólama a francia forradalomból származott, az első önmagát büszkén pestinek valló újság volt. Cikkíróinak többsége jellemző álnéveket használt: Jakobinus, Radicalis, Republicanus, Vitéz és hasonlókat. Vezércikkező főmunkatársa Csernátony Lajos volt, utóbb a kiegyezés után talán a legrettegettebb politikai zsumnalista Tisza Kálmán oldalán. A Marczius Tizenötödikében publikálta Petőfi is forradalmi cikkeit.

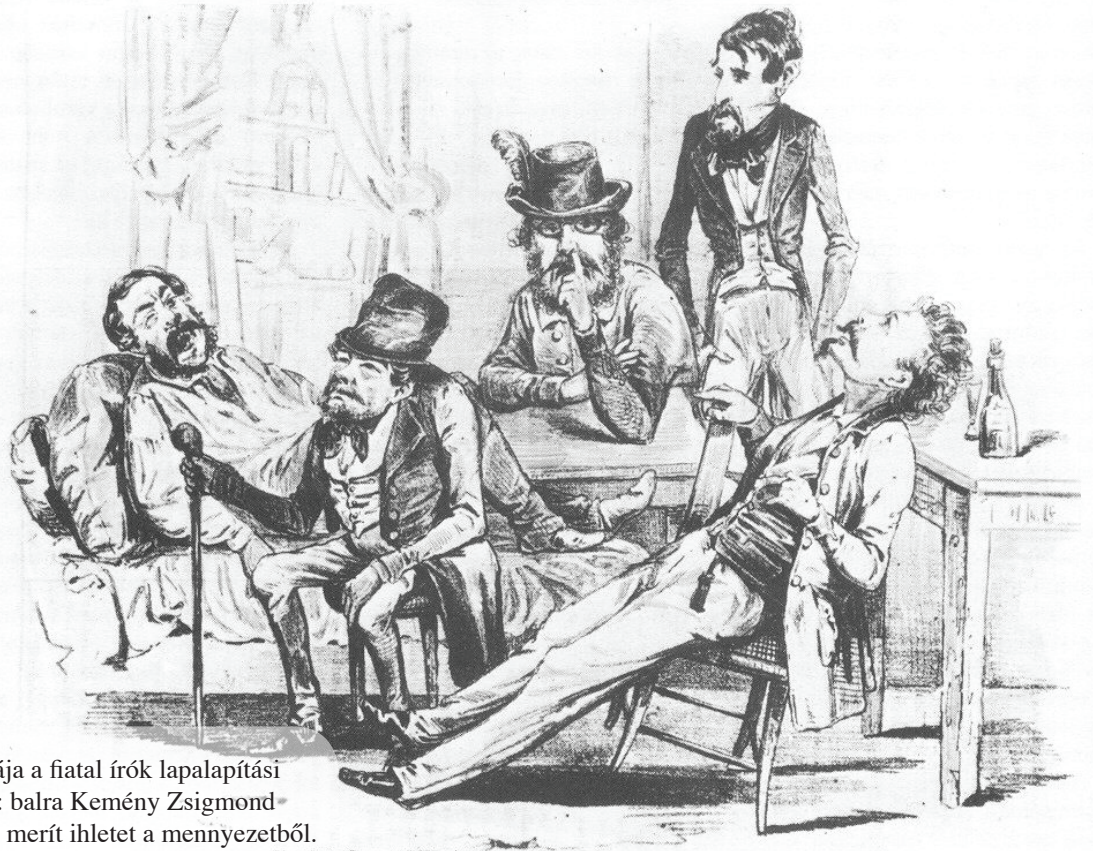
Ezt a mindenfelé hevesen vagdalkozó, kisméretű lapot kínálták először a Belváros utcáin. Amit ma a bulvársajtó jellegzetességének ismerünk, az utcai árusítás eredendően forradalmi újítás volt. A forradalmi újság végül úgy szűnt meg 1849. július 7-én, hogy Kossuth kormányrendelettel betiltotta.

A sajtó fontosságát jól ismerő és eszközeivel tudatosan bánó Kossuth maga is megindított egy lapot. A Kossuth Hírlapja című újság szerkesztőjének Bajza Józsefet tette meg, ám vezércikkei nagy részét ő maga írta. Kossuth ekkor pénzügyminiszter volt, mégis saját fóruma főként az ellen a kormány ellen irányult, amelynek tagja volt.

A Közlöny a Batthyány-kormány hivatalos lapjaként született meg 1848 nyarán – azóta viselik a Közlöny címet a magyar hivatalos lapok. Tulajdonképpen politikai lapként, a Marczius Tizenötödikével több téren rokonságot tartva jelent meg az első magyar élclap. Utolsó, 25. számában a kor legfőbb kérdéseinek nevezte: „szabad ember, szabad verseny, szabad föld”. A Szerelmey Miklós könyvatos karikatúráival megjelenő Charivari (Dongó) Európa-szerte divatos újságcímet alkalmazott, amely „macskazenét”, azaz kigúnyolást jelentett. A képes „hírmagazin” első kísérlete is a forradalmi évhez köthető: Kassán jelent meg az év során háromszor is címet változtató Képes Újság, benne néhány „képriport” a forradalmi eseményekről. (Az idézőjelek arra hívják fel a figyelmet, hogy jobb híján használunk mai megnevezést, holott persze csak ennek előzményeiről lehetett szó.) Megjelent a tudatosan vidéki, regionális sajtó is Debrecenben, Miskolcon, és egy különleges – szinte a századokkal korábbi, a török háborúk idején működő röplapokat, újságleveleket – felelevenítő műfaj, a hadilapoké ott, ahol a hadviselés elzárt egy-egy térséget. A legtöbb hadilap Bem erdélyi hadjárata idején keletkezett, de leghosszabban a világosi fegyverletételt is több héttel túlélő Komáromi Értesítő működött.

A szabadságharc leverését egyetlen magyar lap sem élte túl, amint a magyar sajtótörvény sem. De a történelemben nincsenek végleges helyzetek. Az újjászületés, ha vontatottan is, nemsokára megindult. Addig azonban „tél van és csend és hó és halál”, amint Vörösmarty írta.

Buzinkay Géza

Képalírás:

Szerelmey Miklós karikatúrája a fiatal írók lapalapítási ábrándozásáról 1848 nyarán: balra Kemény Zsigmond ásitozik, a jobb szélén Petőfi merít ihletet a mennyezetből.